

- масової інформації» від 23 вересня 1997 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/539/97-вр>. — Назва з екрана.
7. Закон України «Про інформаційні агентства» 28 лютого 1995 року зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/74/95-вр>. — Назва з екрана.
 8. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. — К. : Україна, 1996. — 36 с.
 9. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>. — Назва з екрана.
 10. Романюк О. І. Від тоталітаризму до демократії та національної державності: системний аналіз посткомуністичних трансформацій: монографія / О. І. Романюк. — Х. : ХДАК, 2011. — 376 с.
 11. Цивільний кодекс України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/435-15/>. — Назва з екрана.
- Надійшла до редколегії 27.11.2012 р.*

УДК [004.774.6:021.61] (477)

Ю. П. МІШАКІНА

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ЦИФРОВІ РЕПОЗИТАРІЇ: АНАЛІЗ СТАНУ В УКРАЇНІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Аналізується стан розвитку інституціональних репозитаріїв України, розкриваються причини їх упровадження, підтримки та розвитку у вищій освіті України.

Ключові слова: *інституціональний репозитарій, електронні документи, наукова комунікація, репозитарій ВНЗ, відкритий доступ, наукові дослідження.*

Анализируется состояние развития институциональных репозитариев Украины, раскрываются причины их внедрения, поддержки и развития в высшем образовании Украины.

Ключевые слова: *институциональный репозитарий, электронные документы, научная коммуникация, репозитарий ВУЗа, открытый доступ, научные исследования.*

The current state of Ukraine's institutional repository is examined, discussed reasons for their installation, support and development in higher education in Ukraine.

Key words: *institutional repository, electronic documents, scientific communication, college repository, open access, research.*

Знання та інформація в сучасному світі є ключовими факторами продуктивності, конкурентоспроможності та підвищення добробуту й процвітання країни. Розвиток інформаційних технологій сприяє виникненню нових можливостей. Нині Інтернет і програмне забезпечення, що дозволяють працювати у світовій мережі, є інструментами, які використовуються щодня. Досягнення електронних технологій надають можливості змінити спосіб передачі

наукової інформації. Соціокультурне середовище, яке повсякчас розширюється інформаційним, освітнім змістовим наповненням, диктує пріоритетні напрями виховної діяльності вищих навчальних закладів (ВНЗ).

Актуальність статті зумовлена тим, що комунікація й наукова публікація в сучасному суспільстві дедалі частіше здійснюються в електронному середовищі. Збільшення відсотка освітньої та наукової інформації в електронній формі спричиняє виникненню питань щодо можливості доступу, максимально оперативного пошуку достовірної релевантної інформації, відбору джерел, яким можна довіряти, збереження інформації, захисту авторського права тощо.

Мета статті — розглянути інформаційні ресурси ВНЗ України й визначити можливості інформаційно-ресурсного потенціалу репозитаріїв ВНЗ України та шляхи їх подальшого розвитку.

Характерною ознакою інформаційного суспільства є стрімкий розвиток науки. Уже стали звичними майже щомісячні повідомлення про нові відкриття в різних сферах науки, які дозволяють вирішувати неможливі раніше завдання. Слід зазначити, що розвиток науки прямо пов'язаний зі швидкістю наукової комунікації — учені всього світу мають можливість за допомогою журналів відкритого доступу й електронних архівів обмінюватися результатами наукових досліджень [3]. Дослідницька література у відкритому доступі — це безплатні наявні он-лайн копії статей рецензованих журналів і матеріали конференцій, а також деякі технічні звіти, дисертації тощо. У більшості випадків немає ліцензійних обмежень доступу до їх перегляду. Їх можна вільно використовувати для досліджень, навчання й інших цілей. Водночас, відкритий доступ — це не самовидання, не спосіб уникнення рецензування й контролю якості, прийнятих для публікацій, не вид другосортного публікування матеріалів [2]. Це засіб зробити результати досліджень доступними в режимі он-лайн для всієї наукової спільноти.

Загальні принципи відкритого доступу сформульовані в таких документах [2, с. 5]: Будапештській ініціативі «Відкритий доступ» (Budapest Open Access Initiative), яка проголошена 14 лютого 2002 р. в Будапешті та згідно з якою «відкритий доступ» (ВОАІ) — це право користувача читати, завантажувати, копіювати, поширювати, друкувати, здійснювати пошук або створювати гіперпосилання до загального тексту статей, і Берлінській декларації про відкритий доступ до наукових та гуманітарних знань (Open Access to Knowledge in the Sciences and Humanities), яка була прийнята в жовтні 2003 р. Модель відкритого доступу, розроблена в межах Берлінської декларації, сприяє розвитку ідей самоархівування (розміщення автором безплатного примірника

електронного документа у всесвітній мережі з метою забезпечення відкритого доступу до нього) та формування інституціональних репозитаріїв (IP).

ВОАІ прагне забезпечити відкритий доступ до текстів тих теоретичних статей і наукових досліджень, які автори віддали для публікації, не сподіваючись на отримання гонорару або іншого виду оплати. Насамперед ця категорія охоплює рецензовані журнальні статті, а також може містити будь-які не рецензовані препринти, які вчені бажали б опублікувати в он-лайн виданнях з метою отримання відгуків або привернення уваги колег до важливих результатів дослідження.

Інтелектуальна власність є одним з найважливіших активів ВНЗ, тому IP як системи управління інституціональними інтелектуальними ресурсами швидко стають ключовою засадою сучасних дискусій щодо відкритого доступу й реформування процесів освітньої комунікації [7]. Безперервне ускладнення документно-інформаційних технологій, а також їх насичення технічними, комунікативними, інформаційними й іншими складовими зумовлюють інформатизацію документно-інформаційної діяльності ВНЗ, сприяють формуванню модельного різноманіття документно-інформаційних систем та становленню сучасних поліфункціональних інформаційно-освітніх закладів. Відповідно, ВНЗ України приділяють значну увагу формуванню фонду електронних видань, оскільки електронні документи мають певні переваги: зручність роботи з електронними текстами (копіювання, формування особистих файлів); спрощення пошуку необхідної інформації; можливість надання одночасного доступу кільком користувачам; можливість доступу до відкритих ресурсів у режимі 24 години на добу; зменшення витрат на забезпечення зберігання видань; розширення доступу до наукової інформації; вирішення проблем недостатньої площі приміщень для зберігання бібліотечних фондів [1].

Насичення сфери освіти новітніми інформаційно-комунікаційними технологіями (ІКТ) призводить до посилення конкуренції в секторі освітніх послуг. Виникає ситуація, коли вітчизняні ВНЗ змушені шукати ефективні засоби протидії конкурентному тиску й посилення власних конкурентних переваг. Аналіз конкурентних стратегій провідних ВНЗ світу свідчить, що одним із головних пріоритетів їхньої діяльності є розширення своєї присутності в Інтернет-просторі. Реалізація цього завдання здійснюється завдяки використанню новітніх Інтернет-технологій та інструментів з метою формування й посилення власного іміджу, просування науково-освітніх послуг, створення вільної, глобальної і, можливо, всеосяжної бази даних на робочому столі кожного студента, викладача, дослідника. Такий підхід значно полегшує й поліпшує наукові дослідження, сприяє урізноманітненню поглядів,

створенню нових видів навчання й методів аналізу, а також запобігає дублюванню робіт і неефективності досліджень у цілому.

Розвиток ІКТ та Інтернет-технологій сприяв тому, що збільшилася кількість ВНЗ, які впровадили або планують впровадити цифрові репозитарії. Спочатку академічні цифрові репозитарії створювались як продукт, призначений для розповсюдження наукових робіт, таким чином допомагаючи реалізації спільної мети більшості навчальних закладів. Інституціональний репозитарій можна визначити як базу даних із функціями збору, забезпечення збереження, індексування й поширення інтелектуальної продукції установи в електронній формі з можливістю доступу до неї в режимі он-лайн [6]. Також під ІР часто розуміють довгостроковий цифровий архів, який містить наукові або художні твори конкретної установи. Більшість ВНЗ вважають ІР з відкритим доступом економічно найефективнішим і безпосереднім шляхом забезпечення найоперативнішого доступу до результатів наукових досліджень, завдяки чому максималізується дослідницький потенціал таких публікацій.

ІР покликані допомогти ВНЗ розробити узгоджені та скоординовані підходи для збору, ідентифікації, збереження і використання таких інтелектуальних активів, як аудіовізуальні об'єкти, колекції даних, презентації, навчальні матеріали й наукові статті. Онлайнові ІР є наочним вирішенням двох пріоритетних завдань, які стоять перед будь-яким науково-освітнім закладом [4]. По-перше, такі репозитарії забезпечують ВНЗ важливим компонентом реформування системи наукової комунікації — сприяють розширенню доступу до навчальної літератури й результатів досліджень; надають можливості збереження документної історії ВНЗ, яка містить не тільки наукові статті, але й адміністративну документацію, набори даних, матеріали конференцій та іншу інтелектуальну інформацію. Також збільшується можливість цитування оригінальних робіт конкретного ВНЗ і підвищується значущість інституціональних бібліотек. По-друге, ІР відіграють роль принципових показників якості навчального закладу, демонструючи наукову, соціальну й економічну значущість дослідницької діяльності ВНЗ, таким чином підвищуючи його статус і суспільне значення.

Підсумовуючи, можна сформулювати такі загальні цілі ІР:

- створення нової моделі наукової комунікації;
- глобальне осягнення наукових робіт установи й надання вільного доступу до них;
- реальні показники якості науково-освітньої роботи ВНЗ;
- підвищення наукової, соціальної та економічної значущості установи.

З огляду на світові тенденції надання вільного доступу до науково-освітніх ресурсів, виявлення поточного стану й розвитку

цифрових наукових репозитаріїв в академічному секторі України як важливого напрямку розвитку документної Інтернет-комунікації є актуальним і значущим. Для вирішення цього завдання було вивчено веб-сайти ВНЗ України та їх бібліотек, Каталог репозитаріїв з відкритим доступом (OpenDOAR <http://www.opendoar.org/>) та Реєстр репозитаріїв з відкритим доступом (ROAR — <http://roar.eprints.org/>), створений за ініціативою JISC (<http://www.jisc.ac.uk/>) з метою виявлення існуючих і таких, що розвиваються, проєктів зі створення й розвитку наукового цифрового контенту.

Важливо відзначити кілька зауважень, які виникли під час дослідження:

- інформація щодо академічних репозитаріїв України є узагальненою, оскільки як наявність, так і можливість доступу до інформації (а іноді обидва фактори водночас) стосовно існуючих/упроваджуваних ІР суттєво різняться в регіонах України;
- оскільки багато аспектів вищої освіти в Україні нині зазнають серйозних змін з метою адаптації до світового рівня інформаційної освіти, українські ВНЗ неоднаково реалізують як форму подання ІР (це може бути репозитарій, база даних, бібліотека, каталог на засадах відкритого доступу), так і зміст поняття «репозитарій», надаючи йому різних властивостей, якостей та характеристик, по-різному визначаючи зв'язок ІР з науковою комунікацією.

Утім незважаючи на ці обмеження, результати дослідження можуть бути корисними й сприятимуть цікавим висновкам і роздумам щодо ролі академічних цифрових репозитаріїв у розвитку документної Інтернет-комунікації в секторі вищої освіти в Україні.

На основі аналізу загальної чисельності ІР в Україні (табл. 1) можна дійти висновку, що кількість ІР дуже різниться в регіонах України як фактичною наявністю, так і відсотковим співвідношенням стосовно ВНЗ. Безсумнівними лідерами за кількістю репозитаріїв є Харківська та Київська області; за відсотком ВНЗ з ІР лідирує Харків, а за середньою кількістю документів в ІР перше місце посідають Суми.

Таблиця 1

Інституціональні репозитарії в Україні

Область	Кількість цифрових репозитаріїв	Кількість ВНЗ	Кількість університетів з ІР	Узагальнена кількість документів в ІР, од.
АР Крим	4	43	2	~738
Київська	8	94	6	~3775

Сумська	4	10	4	~7706
Харківська	9	43	8	~3953
Львівська	4	27	4	~2606
Одеська	2	28	2	~1016
Житомирська	1	8	1	1922
Тернопільська	2	16	1	~1274
Донецька	3	33	3	н.д.*
Луганська	1	20	1	н.д.
Чернівецька	1	10	1	н.д.
Хмельницька	1	13	1	н.д.
Рівненська	1	14	1	н.д.
Дніпропетровська	1	31	1	н.д.

*н.д. — немає даних

Згідно з даними OpenDOAR (рис. 1), в українських ІР пріоритетними є журнальні статті, матеріали конференцій, звіти, а також дисертації і тези. У меншому обсязі запропоновані книжки, фрагменти книжок, мультимедіа й аудіо-відео матеріали.

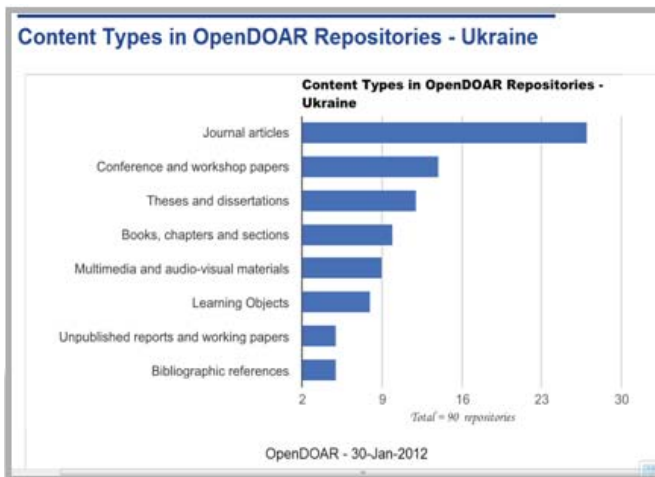

Рис. 1. Види контенту в українських репозитаріях

Водночас для світового співтовариства пріоритетні журнальні статті, матеріали дисертацій і, приблизно однакове співвідношення, неопубліковані матеріали та книжки (рис. 2). Варто відзначити, що переважає текстова інформація. Відсоток цифрових даних є невеликим.

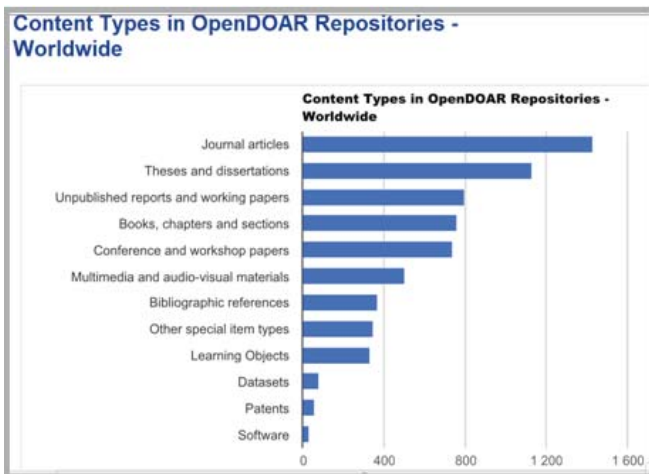

Рис. 2. Види контенту у світових репозитаріях

Стосовно мовного розмаїття переважає українська мова, друге місце посідають наукові матеріали англійською (рис. 3) та російською мовами.

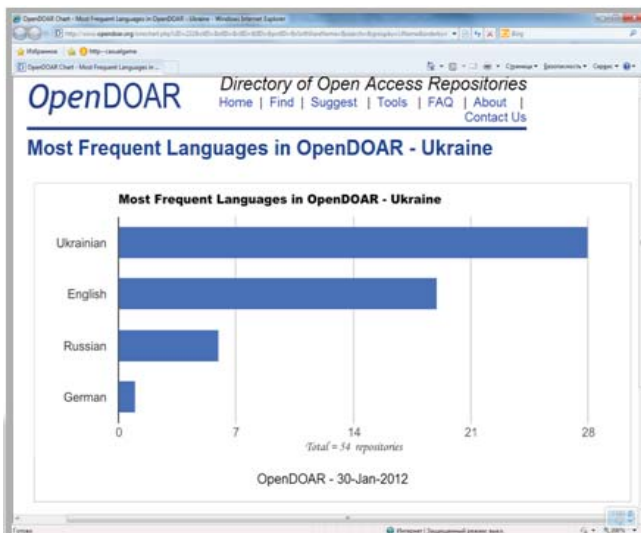

Рис. 3. Найпоширеніші мови в українській ІР

Тематична спрямованість українських ІР здебільшого визначається мультидисциплінарністю, однак найвираженішою є інформація з економічної, хімічної, біологічної та екологічної галузей і матеріали щодо інформаційної діяльності й комп'ютерів (рис. 4).

Рис. 4. Тематичні напрями українських репозитаріїв

Отже, вивчивши поточний стан ІР в Україні, можна сформулювати певні рекомендації з метою адаптації ІР до визначених потреб вітчизняних університетів:

- забезпечити засіб і місце для централізованого й довгострокового збереження повних текстів та анотацій публікацій в електронній формі;
- надати можливості стати депозитором авторів, співробітнику бібліотеки, відповідальному редактору журналу;
- реалізувати прийняття матеріалів для розміщення в будь-якому форматі (переважно в PDF та DJVU, оскільки саме ці формати найпоширеніші у світі й зручні);
- розміщувати бібліографічну інформацію стосовно ресурсу, анотацію до нього та реферат;
- сприяти популярності ВНЗ через консолідацію у світовому масштабі архівів наукових матеріалів ВНЗ у світовій мережі, тобто розвивати наукову Інтернет-комунікацію;
- створити надійну й доступну систему обліку і контролю активності публікацій викладачів ВНЗ;
- збільшити цитування публікацій співробітників ВНЗ через надання вільного доступу до їх робіт;
- забезпечити вільний доступ до архівів (метаданих), для чого створити узгоджені інтерфейси архівів та постачальників інформації;

- не тільки використовувати існуючі стандарти і мови програмування — HTTP, XML, Dublin Core, MARC та ін., але й розвивати їх, адаптуючи згідно з потребами ВНЗ.

Сучасне наукове товариство (студенти, викладачі, дослідники) дедалі частіше визнає необхідність зберігання своїх інтелектуальних досліджень як приватної цифрової колекції даних, а також можливість представити результати цих досліджень поза межами рідного навчального закладу. Відтак, ВНЗ вирішили створити сховища інтелектуальних ресурсів з метою відкриття та розвитку нових форм наукової комунікації, які мають бути легалізовані, стандартизовані й забезпечувати необмежений доступ до інформації. В Україні прийнято законодавчі акти, що зобов'язують авторів надавати результати наукових досліджень, які проведені на кошти ВНЗ, у відкритий доступ. Однак науковці не бажають співпрацювати з бібліотеками під час створення ІР, навіть не замислюючись, що порушують чинне законодавство [3].

Таким чином, підсумовуючи результати дослідження стану ІР ВНЗ України, можна впевнено стверджувати, що ІР роблять вагомий внесок в освітній та культурний розвиток країни, активно шукають способи якнайповнішого і якнайширшого використання своїх інформаційних ресурсів та Інтернет-ресурсів і забезпечення вільного доступу до них користувачів. Утім, маючи такий потужний інформаційний потенціал, ІР українських ВНЗ досить повільно розвиваються в напрямі корпоративної взаємодії. Однак, уже сьогодні ІР успішно зарекомендували себе як компоненти сучасної інфраструктури ВНЗ, який намагається відповідати вимогам часу. Є всі підстави вважати, що кількість ІР зростатиме і вони активно наповнюватимуться якісним контентом.

Подальші перспективи дослідження розвитку ІР бачаться в створенні корпоративних об'єднань ІР ВНЗ хоча б на регіональному рівні, що сьогодні є об'єктивною необхідністю: спостерігається неспроможність окремих одноосібних ІР ВНЗ, навіть найбільших і найрозвиненіших, забезпечувати мобільні потреби не тільки користувачів, а й суспільства в цілому. Саме в сукупності ІР ВНЗ можуть стати єдиним потужним джерелом задоволення наукових та освітніх інтересів, професійного вдосконалення тощо, тому варто спрямувати наукові дослідження в цьому напрямі.

Список літератури

1. Евстигнеева Г. А. О критериях комплектования традиционного библиотечного фонда и фонда электронных публикаций в единой системе формирования библиотечно-информационного фонда библиотеки на примере ГПНТБ России / Г. А. Евстигнеев // Научные и технические библиотеки. — 2010. — №10. — С.23–29. (С.24)
2. Семененко Л., Главчева Ю. НТБ университета [Электронный ресурс] / Л. Семененко, Ю. Главчева. — Режим доступа: <http://polytechnic.kpi.kharkov.ua/ViewArticle.aspx?id=3489>. — Загол. С екрана

3. Хорошилова Н. С. Інституціональні репозитарії як рівень інформатизації бібліотеки ВНЗ / Н. С. Хорошилова // Інтеграція до соціально-комунікаційних процесів суспільства. — 2010. — С. 78–80
4. Arunachalam, S. Open access to scientific knowledge / S. Arunachalam // DESIDOC Journal of Library and Information Technology. — 2008. — №28 (1). — P. :7–14.
5. Budapest Open Access Initiative [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.earlham.edu/~peters/fos/boaifaqr.htm>. — Загол. с екрана.
6. Gail Hodge. Metadata for electronic information resources: From variety to interoperability / Gail Hodge // Information Services and Use — Electronic Information Management. — 2005.— Vol. 25.
7. Gerard van Westrienen, Clifford A. Lynch. Academic Institutional Repositories / van Westrienen Gerard, Lynch Clifford A. // D-Lib Magazine. — 2005. — Vol.11, № 9

Надійшла до редколегії 12.11.2012 р.

УДК 021.61(1-73)

Л.Г. БАКУМЕНКО

МОДЕЛЬ РЕГІОНАЛЬНОГО КОРПОРАТИВНОГО ОБ'ЄДНАННЯ РЕПОЗИТАРІЇВ БІБЛІОТЕК ВИЩИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ

Розглядається модель створення регіонального корпоративного об'єднання репозитаріїв бібліотек вищих навчальних закладів України.

Ключові слова: *модель, інституціональний репозитарій, регіональне корпоративне об'єднання бібліотек, електронні архіви, відкритий доступ, наукова комунікація.*

Рассматривается модель создания регионального корпоративного объединения библиотек высших учебных заведений Украины.

Ключевые слова: *модель, институциональный репозитарий, региональное корпоративное объединение библиотек, электронные архивы, открытый доступ, научная коммуникация.*

A model combining a regional corporate repositories libraries of higher educational institutions of Ukraine.

Key words: *model, institutional repository, regional corporate libraries, digital archives, open access, scholarly communication.*

Наукова комунікація має, як відомо, чотири основні складники: «реєстрація» нової ідеї чи дослідження; «сертифікація» якості дослідження; інформування про дослідження та його результати (через публікацію в науковому журналі, передусім); «архівування» результатів дослідження для доступів та використань. Перші три з них забезпечені журнальною моделлю, що пройшла перевірку часом (трьома з половиною ст.ми). Вона випробувана і доволі надійна, оскільки її серцем є система «peer review» — незалежного експертного оцінювання кожної статті. Четвертий — архівування,